

Munisa KOVAČEVIĆ, prof.

JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla

STANJE NEKROPOLA SA STEĆCIMA NA PODRUČJU TUZLANSKOM KANTONU

Apstrakt: Na osnovu dokumentacije i terenskog istraživanja od 2016. i 2018. godine, na području Tuzlanskog kantona zabilježeno je 185 nekropola i pojedinačnih stećaka sa ukupnim brojem od 1509 stećaka.

Trenutno stanje očuvanosti stećaka je na jako niskom nivou kako na području Tuzlanskog kantona tako i cijele Bosne i Hercegovine. Terenskim istraživanjem utvrđeno je da se veliki broj nekropola sa stećcima nalazi u lošem stanju. Također, utvrđeno je da je određeni broj nekropola koje su se vodile u dokumentaciji i literaturi prije agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine danas više ne postoje ili da je danas zabilježeno da pojedine nekropole imaju dosta manje stećaka. Uništavanje, premještanje stećaka i njihovo korištenje kao građevinskog materijala još uvijek je praksa. Mnogi stećci su često neopravdano premješteni sa originalne lokacije čime je jednim dijelom izgubljena ambijentalna vrijednost ali i dijelom autentičnost.

Ključne riječi: nekropola, stećci, baština, nacionalni spomenik, Tuzlanski kanton

OPĆE O STEĆCIMA

Stećci su srednjovjekovni kameni nadgrobni spomenici i naši su najznačajniji spomenici kulturno-historijskog naslijeđa srednjeg vijeka. Stećci - nadgrobni spomenici kao glavna karakteristika kulturne historije srednjovjekovne Bosne, rađeni su od kamena, različitih formi, veličina i ukrasa.

Izraz su kulturnog i društveno-ekonomskog života srednjovjekovnog čovjeka.

Naziv stećak, kako se najčešće danas upotrebljava u literaturi, izveden je od pojma *stojčak*, iz njegove namjene da stoji kao spomenik pokojniku. Nazivi koji se u narodu i danas upotrebljavaju za stećke su: mramorje, mramorovi, kamenovi, mašeti, grčko groblje, kaursko groblje, dok iz natpisa na stećcima vidimo nazive kuća, kam (kamen), biljeg (bilig), zlamen, vječni dom i slično. Stećci su locirani na riječnim zaravnima, brežuljcima uz spomenike ranijih epoha, uz kulturna mjesta i objekte (tumuli, crkvine i groblja), kao i uz sakralne objekte.

Stećci se vežu za granice nekadašnje srednjovjekovne Bosne pa tako da se danas stećci nalaze i uz sadašnjegranice Bosne i Hercegovine sa Srbijom, Crnom Gorom i Hrvatskom, što ujedno pokazuje da je dolazilo do migracije stanovništava i pomjeranja granica tadašnje Bosne. U Bosni i Hercegovini evidentirano je oko 60 hiljada stećaka. Na osnovu podataka koje danas imamo, pojavljuju se od druge polovine XII stoljeća, svoj vrhunac u izradi i ukrašavanju dostižu u XIV i XV stoljeću, a do kraja XVI stoljeća prestaju se upotrebljavati kao nadgrobni spomenici.

Najstarije bilješke o stećcima nalaze se u putopisu Benedikta Kuripešića iz 1530. godine. Više interesa za stećke pokazano je za vrijeme vladavine Austro-Ugaraske monarhije u Bosni i Hercegovini, dok je do tada samo nekoliko stranih ili domaćih putopisaca i istraživača ostavilo nešto bilježaka o stećcima. Značajno za rad i istraživanje na stećcima bilo je osnivanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine, kada je osnovan i časopis Glasnik Zemaljskog muzeja. Između dva svjetska rata nije bilo organizovanog istraživanja stećaka.

Nakon Drugog svjetskog rata započinje intenzivnije izučavanje stećaka sistematskom evidencijom lokaliteta i prikupljanjem podataka na terenu i to u periodu od 1951. do 1969. godine. Iz svega toga proizilaze monografije i radovi objavljeni u časopisima. Tada se donose i prve zakonske odredbe o zaštiti spomenika kulture.

NEKROPOLE SA STEĆCIMA SA STATUSOM NACIONALNOG SPOMENIKA

Za proglašenje kandidovanog dobra za status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine nadležna je Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

Odluke o proglašenju nekog kulturnog dobra nacionalnim spomenikom Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH donosi na osnovu Aneksa 8.

Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH i utvrđenih kriterija.

Donošenje odluka o proglašenjima mjesta i ostataka dobara koja su uništena ili znatno oštećena nacionalnim spomenicima ima za cilj očuvanje kulturnog pamćenja naroda i kulturnog identiteta mjesta.

Nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine je dobro koje zbog svog kulturnog, historijskog, ambijentalnog, umjetničkog, vjerskog i etničkog značaja se smatra vrijednim spomenikom za cijelu Bosnu i Hercegovinu.

Očuvanje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, a posebno najvrednijih dobara naslijeđa koja imaju status nacionalnog spomenika BiH jeste očuvanje kulture, historije i identiteta, kako države, regije, naselja, tako i pojedinca.

Tuzlanski kanton ima veoma vrijedno i raznovrsno kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe. Najvažniji dio ovog naslijeđa jesu nacionalni spomenici.

Kroz terensko istraživanje, evidentiranje, valorizaciju, prikupljanje dokumentacije, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona je za više značajnijih dobara naslijeđa Tuzlanskog kantona, u svrhu njihove trajne zaštite, obnove i prezentacije, aplicirao za proglašenje nacionalnim spomenikom BiH.

Na području Tuzlanskog kantona zaključno sa 2018. godinom imamo 51 dobro naslijeđa sa statusom nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine a od njih 51, pet je nekropola sa stećcima proglašeno nacionalnim spomenikom.

U naselju Banovići Selo, općina Banovići, nalaze se dva stećka u obliku sljemenjaka s postoljem i evidentirani su kao historijski spomenik. Jedan od sljemenjaka na bočnoj strani ima natpis u pet redova, pisan bosančicom.

Transkripcija natpisa glasi: „*Ovdje leži Božićko Banović, na svojoj plemenitoj zemlji i na Dramešini, a postaviše (stećak) Hlapac i ja Bogdan i ja Rajko s braćom.*“ Stećci u naselju Banovići Selo od 2005. godine imaju status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.

Nekropola sa stećcima na lokalitetu Mramorje i Strane u naselju Bulatovci, općina Kalesija dobila je status nacionalnog spomenika 2013. godine. Nekropolu čini 18 stećaka podijeljenih u dvije skupine, gdje dominiraju sljemenjaci. Karakteristika ove nekropole je masivnost stećaka kao i ukrasni motivi. Nekoliko stećaka u ovoj nekropoli je oštećeno, nagnuto ili utonulo u zemlju.

Nekropola sa stećcima u naselju Olovci na lokalitetu Donji Olovci, uz put Olovci – Tuholj, općina Kladanj ima status nacionalnog spomenika BiH od 2005. godine. Nekropolu čini 18 stećaka: 12 sljemenjaka, pet sanduka i jedan stub. Tri

sljemenjaka su ukrašena. Jedan sljemenjak na istočnoj čeonj strani ima natpis ispisan u šest redova. Transkripcija glasi: „*U ime oca i sina i svetoga duha, ovdje počiva Radomir Jurisalić na svojoj plemenitoj zemlji*“. Također, treba istaći da se nekropola sa stećcima u naselju Olovci, općina Kladanj, kao jedna od 28 nekropola u okviru serijskog dobra „Stećci-srednjovjekovni nadgrobni spomenici“ koji su se 2016. godine našli na listi UNESCO-a, jedina je od 20 nekropola iz Bosne i Hercegovine sa područja Tuzlanskog kantona koja se našla na navedenoj prestižnoj listi.

Na lokalitetu Stare kuće, u zaseoku Nikolići, naselje Breške, općina Tuzla nalazi se nekropola stećaka. Nekropola je nacionalnim spomenikom proglašena 2010. godine i tom prilikom je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH registrovala 23 stećka, među njima 21 stub i dva sanduka udaljena dvadesetak metara od ostatka nekropole. Opšte stanje nekropole je jako loše, većina stećaka su prevrnuti, oštećeni, dosta ih tek vrhom izviruje iznad površine zemlje.

Historijsko područje, nekropola sa stećcima na lokalitetu Jasik u naselju Gračanica, općina Živinice ima status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine od 2013. godine. Nekropola broji 31 stećak: šest ploča, dva sanduka, 20 sljemenjaka i tri stuba.

Od navedenih pet nekropola sa statusom nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine na području Tuzlanskog kantona može se kazati da samo nekropola u naselju Olovci općina Kladanj nalazi u zadovoljavajućem položaju kada je riječ o uređenosti nekropole. Ostale četiri nekropole sa statusom nacionalnog spomenika nisu u dobrom stanju. Stećci su prevrnuti, utonuli u zemlju, oštećeni. Posebno treba naglasiti nekropolu sa stećcima u naselju Breške općina Tuzla koja je u najlošijem stanju.

STANJE NEKROPOLA SA STEĆCIMA TUZLANSKOG KANTONA

Nakon rekognosciranja većeg dijela terena Tuzlanskog kantona evidentiran je veliki broj većih i manjih nekropola ili kao usamljenog grobnog kamenja (pojedinačni stećci-samotnjaci).

Najviše stećaka nalazi se na teritoriji općina Kladanj, Živinice i Kalesija, gdje su pronađeni neki od najmonumentalnijih primjeraka.

Tokom trogodišnjeg istraživanja stećaka na području Tuzlanskog kantona evidentirano je i uvršteno u Registar dobara kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, koji se vodi u Zavodu, 185 nekropola i pojedinačnih

stećaka sa 1509 stećaka.

OPĆINA	NEKROPOLE	BROJ STEĆAKA
BANOVIĆI	4	13
ČELIĆ	7	16
DOBOJ ISTOK	3	4
GRAČANICA	7	12
GRADAČAC	3	6
KALESIJA	36	417
KLADANJ	52	430
LUKAVAC	4	18
SAPNA	11	136
SREBRENİK	1	2
TEOČAK	2	29
TUZLA	17	91
ŽIVINICE	40	305
UKUPNO	185	1509

U pogledu oblika stećaka, na području Tuzlanskog kantona najčešće susrećemo sljemenjake i stubove. Stećak po obliku sljemenjaka je najčešće zastupljen oblik stećka na terenu kada je riječ o području Tuzlanskog kantona. Općina Kalesija ima najviše stećaka po obliku stuba dok općina Kladanj i Živinice imaju više sljemenjaka. Također, treba naglasiti da je najmanje evidentiranih stećaka po obliku ploče. Stećci po obliku ploče evidentirani su na području općine Kladanj kao najviše evidentiranih stećaka navedenog oblika. Određeni broj stećaka po obliku ploče nalaze se na području općine Kalesija te općina Živinice.

Osnovni umjetnički kvalitet stećaka predstavljaju ukrasi – motivi na stećcima. Motivi na stećcima rađeni su u dvije tehnike klesanja: plitki reljef, ali i gravirani crteži.

Ukrasni motivi na stećcima Tuzlanskog kantona su slični kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine, ali treba istaći nerijetku upotrebu motiva spirale kao najčešći ukrasni motiv, zatim različitih varijanti bordura, rozete ili cvijeta, grozda ali i nerijetka upotreba, križa, polumjeseca i štapa.

Spirala kao umjetnička stilizacija prikazana je u različitim varijantama. Najčešći oblik je u kombinaciji sa stablom iz kojeg se račvaju dvije spirale, zatim obične spirale, S-spirale, spirale u kombinaciji s grožđem ili križom. Spirala kao

motiv smatra se simbolom smrti i ponovnog života. Spirala kao najčešći motiv nalazi se na stećcima na lokalitetima npr.: Stare kuće, naselje Breške, Tuzla, Mramorje, naselje Miljanovci, Kalesija, Stećci u pravoslavnom groblju, naselje Dubnica Kalesija, lokalitet Trijebnik, naselje Đurđevik, Živinice, lokalitet Toliša, naselje Noćajevići, Kladanj...

Grozdovi se kao motivi obično javljaju u kombinaciji sa spiralama i karakterističan su motiv koji se nalazi na stećcima u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Ovaj motiv uočen je na većem broju stećaka koji se nalaze na području Tuzlanskog kantona (općina Živinice, Kalesija, Kladanj).

Stablo kao motiv na stećku nije rijetka pojava. Takvi su motivi uočeni i na stećcima kladanjskog kraja. Prikazuju stablo drveta s različitim završecima i krajevima, nekada sa spiralom, rozetom ili listovima. Uočeni su i primjeri stabla s kombinacijom prikaza ptice. Kada je riječ o motivu stabla na stećku treba izdvojiti nekropolu na lokalitetu Gostinac, naselje Brloške općina Kladanj gdje je motiv stabla urađen tehnikom reljefnog ispupčenja. Motiv stabla na stećku po obliku stuba se izvija iz dna te na sredini račva na pet grana za kružnim završetkom.

Bordure predstavljaju trake ili vrpce različitih oblika i karakteristika. Najčešće se nalaze na vertikalnim stranama sanduka i sljemenjaka, ali često i na horizontalnim stranama sanduka i sljemenjaka. Bordure su obično plastične (plitki reljef), ali nerijetko i uklesane u kamen. Nekada predstavljaju samo motiv na stećku. Bordure sačinjavaju veliki broj motiva a one koje dominiraju na stećcima našega kantona su: osnovna ili obična bordura i tordirano uže.

Od astralnih simbola mogu se navesti **polumjesec, sunce**. Motiv kruga smatra se predstavom sunca. Ovi motivi obično se javljaju samostalno, ali i u kombinaciji, npr. polumjeseca i rozeta (cvjeta). Motiv kruga imamo najčešće na stećcima kladanjskog kraja kao što je lokalitet Toluša u naselju Noćajevići gdje se krugovi javljaju na krovnom dijelu sljemenjaka. Motiv polumjeseca obično je prikazan plastično, a krakovi mogu biti različito okrenuti. Motiv polumjeseca se nalazi na više lokaliteta na području općina Tuzlanskog kantona. Motiv polumjeseca imamo na lokalitetu Brkića groblje u općini Kalesija ili na lokalitetu Jasik u naselju Gračanica općina Živinice ili na stećku na lokalitetu Brezje u naselju Podgajevi u općini Živinice i drugim.

Motiv **križa** u velikoj je mjeri zastupljen na svim vrstama stećaka. Može biti predstavljen samostalno, ali i u kombinaciji s drugim motivima. Klesan je obično plastično, ali ima ih i urezanih u kamen. Postoji mnogo vrsta i podvrsta ovog motiva na stećcima. Nekropole sa stećcima sa motivom križa su dosta često zastupljene. Npr. motiv križa na stećcima na lokalitetu Stare kuće, naselje Breške, općina Tuzla ili lokalitet Gostinjac općina Kladanj ili na lokalitetu

Mravišnjice i Golešina, naselje Humci Donji, općina Čelić.

Motiv **štap**a obično je predstavljen plastično i simbolizuje svećeničko zvanje. Ovaj motiv nalazi se na stećcima u općini Kladanj u naseljima Olovci, u naselju Stupari na lokalitetu Stuparski krš ili u naselju Noćajevići na lokalitetu Toliša.

Figuralne predstave: prikazi lova, oruđa, alata, ljudske figure, konjanika u lovu, motiv ruke, čaše, ptice nalaze se i na stećcima s područja Tuzlanskog kantona. Motiv ruke sa čašom nalazi se na stećku koji je smješten u dvorištu OŠ Tojšići, zatim konjanika na stećku u naselju Bašigovci ili konjanika s kopljem, u dvorištu OŠ Đurđevik. Motiv ptice nalazi se na stećku u naselju Stupari kao i motiv sjekire koji se nalazi na stećcima i u naseljima Stupari i Breške.

Steći su kameni tragovi naše prošlosti, svjedoci koji govore o ljudima i događajima. Oni nisu zanimljivi samo po svojim oblicima i ukrasima, zanimljivi su i po svojim natpisima.

Natpisi predstavljaju najznačajniji faktor naučne i umjetničke vrijednosti stećaka. Oni su važan izvor za proučavanje pisma i narodnog jezika, ali i važan izvor u datiranju nastanaka i razvoja stećaka.

Među više od 60 hiljada stećaka u Bosni i Hercegovini, s natpisom je do sada utvrđeno tek nešto više od tri stotine. Natpisi su pisani stilizovanom bosanskom ćirilicom – *bosanćicom*, većinom su kratki te govore o onome ko leži ispod stećka, društvenom položaju pokojnika, načinu smrti, s porukom živima, ali i nekim historijskim podacima.

Pretežan broj natpisa na stećcima je uglavnom kratak i donosi podatke kako o pokojniku tako i u nekim slučajevima o majstoru koji je radio taj spomenik ili o historijskim događajima. Po sličnosti nekih natpisa, vjerovatno je da su postojala neka pravila iz kojih su pisari crpili svoje tekstove. Početak natpisa najčešće govori o tome ko leži u grobu pod stećkom i o načinu njegove smrti. Uz ime pokojnika ponekad se stavlja i njegov društveni položaj, politička funkcija ili rodbinske veze.

Na osnovu dokumentacije i terenskog istraživanja na području Tuzlanskog kantona, zabilježili smo 10 stećaka koji na sebi imaju uklesan natpis.

U naselju Olovci, općina Kladanj, nalazi se sljemenjak s natpisom u šest redova, gdje transkripcijom piše: „*U ime oca i sina i svetoga duha, ovdje počiva Radomir Jurisalić na svojoj plemenitoj zemlji.*“

Na jednom prevrnutom sljemenjaku s postoljem, koji se nalazi na

lokalitetu Brkića groblje, općina Kalesija, nalazi se natpis u šest redova, pisan bosančicom. Transkripcija natpisa glasi: „Ovdje leži Dabiživ Draškvić na svojoj zemlji na plemenitoj. Kada htjeh pobiti, tada i umrijuh. Usječe na me kami Milutin Kablović u Goduši, a pisa Nikola Dragoljević.“

U naselju Međeđa, općina Gradačac, imamo natpis u lošem stanju, iz kojeg se može pročitati tek nekoliko riječi, kao što je ime „Dragoslav“, „unuk“, „plemeniti“, „postaviše“.

U naselju Banovići Selo, općina Banovići, nalaze se dva stećka sljemenjaka. Na jednom od njih na bočnoj strani nalazi se natpis u pet redova pisan bosančicom. Transkripcija natpisa glasi: „Ovdje leži Božičko Banović, na svojoj plemenitoj zemlji i na Dramešini, a postaviše (stećak) Hlapac i ja Bogdan i ja Rajko s braćom.“

Jedan stećak po obliku stuba koji se nalazi ispred zgrade Općine Sapna ima natpis u pet redova gdje se pominje pokojnik Boljko.

U naselju Tuholj, općina Kladanj, nalazi se sljemenjak s natpisom u dosta oštećenom stanju, gdje se spominje prezime Novaković i da leži na svojoj zemlji plemenitoj.

U naselju Sniježnica, općina Teočak, nalazi se stećak s natpisom. Stećak se nalazio na prostoru mezarja sa skupinom ostalih stećaka, ali danas služi kao dio betonirane ograde kojom je ograđeno mezarje i spomen-obilježje iz posljednjeg rata. Stećak je bio po obliku sljemenjak, prema historijskim izvorima koji su nama dostupni, i sa svoje prednje strane imao je natpis gdje se spominjalo ime pokojnika Veseoka Golubovića. Danas se vidi samo natpis s bočne strane. U tekstu se spominje da je spomenik podiglo njegovih sedam sinova.

U dvorištu OŠ Đurđevik, općina Živinice, nalazi se stećak sa natpisom gdje se spominje pokojnik Stojan Utolović.

U naselju Zaseok, općina Sapna, nalazi se usamljeni stećak pored lokalnog puta, s natpisom u kojem se spominje ime pokojnika Brajo Tvrdojević. Stećak je, kao i sam natpis, u dosta lošem stanju.

U naselju Vražići, općina Čelić, na jednom sljemenjaku nalazi se natpis pisan bosančicom, koji je zbog nekvalitetnog kamena teško čitljiv.

Trenutno stanje očuvanosti stećaka je na jako niskom nivou kako na području Tuzlanskog kantona tako i cijele Bosne i Hercegovine. Uništavanje, premještanje stećaka i njihovo korištenje kao građevinskog materijala još uvijek je praksa. Mnogi stećci su često neopravdano premješteni sa originalne lokacije.

Za stećke se vežu brojne legende i predanja koja se razlikuju od mjesta do mjesta, a ono što ih je i spasilo od potpunog uništenja jesu jednim dijelom i upravo te legende i predanja. Priče o stećcima koje su se prenosile sa koljena na koljeno govore o čudesnim moćima stećaka kako dobrima tako i lošim.

Najčešće je riječ o dobrobitima koje očuvanje stećaka donosi porodici, mjestu ali i o kazni koja se najčešće manifestuje kroz teške bolesti, suše, nevrijeme ili duge zime.

Naime, ponekad ni predanja nisu uticala na to da se zaštite stećci.

Terensko istraživanje nekropola sa stećcima na području Tuzlanskog kantona od 2016. pa do 2018. godine utvrđeno je da se veliki broj nekropola sa stećcima nalazi u lošem stanju. Također, utvrđeno je da se određeni broj nekropola i pojedinačnih stećaka koje su se vodile u dokumentaciji i literaturi prije agresije na BiH 1992-1995. danas više ne postoje ili da je danas zabilježeno da pojedine nekropole imaju dosta manje stećaka.

Primjer imamo u općini Sapna na lokalitetu Zagrobnice. Na udaljenosti od oko 200 m od regionalnog puta Sapna – Priboj na uzvišenju sa desne strane lokalnog puta (Sapanjska polja) na lokalitetu Zagrobnice općina Sapna, nalazi se nekropola sa stećcima. U radu Drage Vidovića, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u okolini Zvornika, Naše starine, III*, 1956., pominje se ova nekropola. Tada Vidović pominje stećke, tri ploče, osam sljemenjaka i dva stuba i ostatke stećaka. Također navodi da je veliki broj stećaka oštećen, uništen i da su stećci rasuti po polju. Isto tako za ovu nekropolu Jusuf Omerović u radu, *Očuvane nekropole stećaka u Sapni, Baština sjeveroistočne Bosne, br. 5, 2012.*, navodi da nekropola broji 14 stećka i da je jedna od najugroženijih nekropola u općini Sapna.

Po izlasku na teren 2017. godine ekipa Zavoda je konstatovala slijedeće¹: Stećci su rasuti na dvije parcele koje vlasnici obrađuju. Orijentacija stećaka je nepravilna odnosno u svim pravcima. Stećci se nalaze u šipražju, odnosno, na osnovu terenskog obilaska može se zaključiti da se većina stećaka nalazi uz ogradu ili na liniji razdvajanja između dvije parcele. To nas upuje na zaključak da su stećci pomijerani sa svog prvobitnog položaja. Gotovo svi stećci kojima se može utvrditi oblik su oštećeni, utonuli u zemlju, prevrnuti, obrasli mahovinom i šipražjem. Na samom lokalitetu uočen je veliki broj ostataka od stećaka odnosno kamenja polomljenog na kojima se može vidjeti obrada ali i da je kamen (ostatak) iste vrste kao i ostali stećci. Nekropola je jedna od najugroženijih u općini Sapna. Stećci su uništeni izuzev njih sedam za koje možemo kazati da su relativno dobrom stanju.

---

¹Izvjestaj sa terena 14.02.2017.

Foto: M. Kovacevic, stećak sljemenjak, oštećen, lok. Zagrobnice

Primjer imamo u općini Teočak tačnije naselje Sniježnica. Nekropola se nalazi sa desne strane puta u centru naselja Sniježnica. Stećci su smješteni u jednom dijelu ograđenog mezarja koje je i danas aktivno i pored šehidskog spomen obilježja i šehidskog mezarja iz zadnjeg rata. Na terenu smo izbrojali 13 stećaka, tri sanduka, pet sljemenjaka, jedan stub i četiri ostatka stećka (tj. stećci neutvrdivog oblika)².

Foto: M. Kovacevic, stećak sljemenjak upotrebljen kao građevinski materijal

---

²Izveštaj sa terena 18.10.2016.

Na jednom stećku po obliku sljemenjak nalazi se i natpis. Isti se nalazio na prostoru mezarja sa skupinom ostalih stećaka, ali danas služi kao dio betonirane ograde kojom je ograđeno mezarje i spomen-obilježje iz posljednjeg rata. Stećak je bio po obliku sljemenjak, prema historijskim izvorima koji su nama dostupni, i sa svoje prednje strane imao je natpis gdje se spominjalo ime pokojnika Veseoka Golubovića na svojoj zemlji plemenitoj³. Danas se vidi samo natpis s bočne strane.

Nekropola sa stećcima je u jako lošem stanju, stećci su oštećeni, prevrnuti, izmješteni, zapušteni a sama činjenica da je jedan stećak sljemenjak sa natpisom korišten kao građevinski materijal je poražavajuća.

Isti slučaj je i sa nekropolom u pravoslavnom groblju pod nazivom Brkića groblje na parceli Mitrova bašča u zaseoku Rudine, općina Kalesija, gdje se nalazi nekropola sa 17 stećaka: osam stubova, pet sanduka, dva sljemenjaka i dva stećka, kojima se nije mogao utvrditi oblik⁴. Stećci su različito orijentisani i nalaze se u okviru groblja. Na jednom prevrnutom sljemenjaku s postoljem nalazi se natpis u šest redova, pisan bosančicom gdje se pominje ime pokojnika Dabiživa Draškovića.

Na osnovu dostupnih podataka, u ovoj nekropoli nekada je bilo više stećaka, gdje je Šefik Bešlagić evidentirao 30 stećaka. Također, Š. Bešlagić je u ovoj nekropoli evidentirao i jedan stećak u obliku stuba s natpisom u kojem se navodi ime *Dragac Tihmilić*⁵.

Foto: M. Kovacevic, stećak sljemenjak, prevrnut, oštećen, lok. Brkića groblje

---

³Ćiro Truhelka, Natisi iz sjeverne i istočne Bosne, GZM, knjiga III, 1895., str. 344.

⁴Izveštaj sa terena 25.10.2016.

⁵ T. Dragičević i V. Vuletić-Vukosavić, Starobosanski natpisi u Kalesiji, GZM, Sarajevo, 1891., (Navedeno da ova nekropola ima dva stećka sa natpisom)

Međutim, terenskim obilaskom navedene nekropole ovaj stećak nije pronađen. Većina preostalih stećaka u ovoj nekropoli danas je utonula u zemlju, dok su neki dobrim dijelom i oštećeni. Problem u ovoj nekropoli jeste što se nalazi na parceli gdje su evidentirane vrtače gdje se veliki broj stećaka nalazi u jamama.

Svakako imamo još jedan primjer oštećene nekropole sa stećcima kojoj u budućnosti prijeti potpuno uništenje. Riječ je o nekropoli koja se nalazi u naselju Dubnica, sa lijeve strane puta u pravoslavnom groblju koje je i danas aktivno. Nekropola broji 34 stećka: 12 sljemenjaka, 11 sanduka, 3 stuba i 8 ostataka stećka ⁶. Veliki broj stećaka je utonuo u zemlju, oštećen, prevrnut. U konačnici cijela nekropola se nalazi u jako lošem stanju. Jedan sljemenjak koji je skoro uništen, utonuo u zemlju, obrastao mahovinom na svojoj južnoj čeonj strani imao je figuralnu prestavu ljudskog lica a spirale koje su se spuštale pored glave pružale su dojam kao da je kosa. Motiv je u cjelini izgledao kao ženski lik sa kosom.

Na terenu 2016. godine evidentirano je da je isti stećak oštećen⁷, toliko da se samo u jednom dijelu nazire lik žene. Drugi sljemenjak koji je također u jako lošem stanju na jednoj čeonj strani ima motiv luka sa strijelom a na suprotnoj strani prikazane su dvije spirale koji se spuštaju sa vrha sljemena. Na jednoj bočnoj strani je motiv mača u kombinaciji sa rukom i šakom dok sa druge je strane isti motiv ruke sa šakom ali sa kopljem ⁸.

---

⁶Šefik Bešliagić, Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, VIII, Tuzla, 1970, str. 46., ovdje se navodi da je nekropola sa stećcima u pravoslavnom groblju u naselju Dubnica brojala 16 stećaka (pet sanduka, devet sljemenjaka i dva stuba).

⁷Izveštaj sa terena 25.10.2016.

⁸Isto. Također u svom radu Bešliagić pominje i ukrašeni sljemenjak sa motivom vrpce, križa, ljiljana, rukom sa mačem i rukom sa kopljem.

Foto: M. Kovacevic, stećak sljemenjak, oštećen, naselje Dubnica

Isti primjer su i pojedinačni stećci samotnjaci. Jedan stećak po obliku stub u naselju Zaseok, općina Sapna⁹ i stećak sljemenjak na lokalitetu Do u naselju Vražići u općini Čelić. Oba ova stećka na sebi imaju uklesane natpise pisane bosančicom. Treba naglasiti da će oba navedena stećka biti uništena ako se ubrzo ne poduzmu mjere zaštite.

Foto: M. Kovacevic, stećci sa natpisom, Sapna, Čelić

MOGUĆNOSTI SANACIJE POJEDINIH NEKROPOLA SA STEĆCIMA NA PRIMJERU VEĆ URAĐENIH PROJEKATA

Treba navesti i pozitivne primjere kada je riječ o zaštiti, obnovi i prezentaciji stećaka kao zanačajnog kulturno-historijskog naslijeđa. Na terenu je evidentirano da su određene nekropole sa stećcima očišćene, ograđene i uređene, odnosno zaštićeno od daljeg propadanja.

Navela bih nekoliko pozitivnih primjera kada je riječ o zaštiti i promociji stećaka na području našega kantona.

Tokom 2008. i 2009. godini realizovani su projekti na uređenju i zaštiti stećaka u naseljima Tojšićima, Bulatovcima i Bukvarima na području općine Kalesija. Grupu entuzijasta Kalesije formirala je Udruženje za zaštitu kulturno-historijskih spomenika "ORNAMENT" Kalesija, sa ciljem uredenja, zaštite i prezentacije stećaka. Udruženje "ORNAMENT" Kalesija je u saradnji sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona pokrenulo aktivnosti na očuvanju i zaštiti stećaka od daljnjeg uništenja te realizovali nekoliko projekata.

---

⁹Izveštaj sa terena 18.10.2017.

Nekropola na lokalitetu Mramorje, naselje Miljanovci, mahala Bukvari, općina Kalesija je 2009. godine uređena i ograđena drvenom ogradom. Projekat uređenja nekropole realizovalo Udruženje za zaštitu kulturno-historijskih spomenika „ORNAMENT“ Kalesija.¹⁰

Foto: S. Halilović, uređena nekropola sa stećcima, lok. Mramorje

Isto udruženje je uradilo i realizovalo projekat uređenja nekropole u naselju Bulatovci na lokalitetu Mramorje koja danas ima status nacionalnog spomenika.

Foto: S. Halilović, uređena nekropola sa stećcima, lok. Mramorje

Također, u naselju Tojšići tačnije u dvorištu OŠ Tojšići formirana je nekropola sa devet stećaka. Nekropola je nastala nakon izmještanja ugroženih stećaka, sa lokaliteta Okrugla, koji su se nalazili pored magistralnog puta

---

¹⁰Projekat uređenja nekropole realizovalo Udruženje za zaštitu kulturno-historijskih spomenika „ORNAMENT“ Kalesija u oktobru mesecu 2009. Podršku projektupružili: JU Zavod za zaštitu korištenjekulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Općina Kalesija, OŠ "Rainci Gornji", MZ "Gornji Rainci", i drugibroj nagrađani.

Kalesija - Tuzla¹¹. Sve tri nekropole uređene su u saradnji sa JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK¹².

Foto: S. Halilović, uređena nekropola sa stećcima, Tojšići

Tokom proljeća 2009. godine Općina Živinice je pokrenula aktivnosti za izmještanje ugrođenih stećaka sa Topličkog polja na buduću novoformiranu nekropolu pored Rajskog jezera u naselju Bašigovci.

Naime, namjera lokalne uprava Općine Živinice da nekadašnji napušteni kop Bašigovci, u kome se formiralo jezero, pretvoriti u izletišta sa raznim sadržajima, između ostalih etno naselje i manju nekropolu stećaka.

Općina Živinice je uputila prijedlog projekta Zavodu za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa TK. Sa ciljem zaštite stećaka od uništenja na lokalitetima Mramorje II u Topličkom polju i stećaka koji su se nalazili u koritu rijeke Oskove i pored magistralnog puta Živinice-Banovići u naselju Višća Donja, a čija je ugrođenost potvrđena terenskim istraživanjem tokom 2009. godine, urađen je detaljni prijedlog od strane Zavoda. Realizacijom projekta izvršeno je izmještanje stećaka sa navedenih lokaliteta.

Novoformirana nekropola na lokalitetu Rajsko jezero, naselje Bašigovci općina Živinice danas broji 29 stećaka: 12 sljemenjaka, sedam sanduka, sedam

¹¹ Projekat su podržali Ministarstvo obrazovanja, nauke kulture i sporta Tuzlanskog kantona, Općina Kalesija, MZ Tojšići, OŠ "Tojšići", a svoj doprinos u projektu su dali i CZ Kalesija i PU Kalesija.

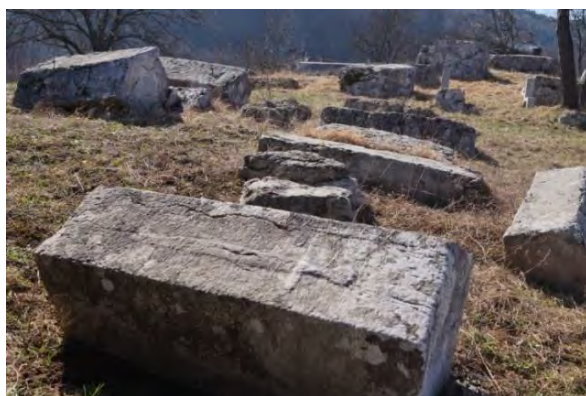
¹² Samir Halilović, Uređenje nekropole stećaka na području Kalesije" Baština sjeveroistočne Bosne, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, broj 1., JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010., str. 213-220.

stubova i tri neutvrđenog oblika. Stećci su raspoređeni u nizove s orijentacijom sjever – jug¹³.

Foto: M. Kovacevic, nekropola sa stećcima, lok. Rajsko jezero

U naselju Gojsalići, u samom središtu naselja sa desne strane puta na manjem uzvišenju nalazi se nekropola sa stećcima¹⁴. Parcela pod nazivom Vrt, na kojoj se nalaze stećci je jedna od uređenijih parcela sa informacionom tablom. Ovu nekropolu su uredili, ogradili i postavili informacionu tablu mještani naselja Gojsalići u saradnji sa općinom Kladanj. Nekropola danas broji 48 stećak¹⁵.

Foto: M. Kovacevic, nekropola sa stećcima, Gojsalići

---

¹³ Munisa Kovačević, Mogućnost izmještanja stećaka u Topličkom polju, Baština sjeveroistočne Bosne broj 2, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010., str. 117-122.

¹⁴ U Elaboratu Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Kladanj 1990., nekropola je evidentirana pod nazivom Nekropola stećaka Gojsalići, lok. Šupljača, SO Kladanj, pod brojem S-9, III kategorije. U Elaboratu je evidentirano 49 stećaka (25 sljemenjaka, 20 sanduka i četiri amorfnog spomenika).

¹⁵ Izvještaj sa terena 16.3.2017.

Tokom ljeta 2015 godine vršena su terenska istraživanja općine Kladanj tačnije lokaliteta Hrastić i Osica¹⁶. Naime, radilo se o projektu izmiještanja stećaka sa lokacija *Hrastić* i *Osica* na lokaciju u gradu Kladnju, u blizini policijske stanice, na novoizgrađeni plato.

JP „Karaula“ koja je nosioc projekta, dobilo je dozvolu od Zavoda za zaštitu i korištenje kulturno – historijskog i prirodnog naslijeđa TK, za izmiještanje 2 stećaka sa već pomenutih lokacija. Te stare lokacije stećaka su prilično devastirane i zapuštene tako da su stećci konstantno izloženi daljem propadanju. Cijeli posao izmještanja stećaka prilikom transporta praćen je od strane uposlenika Zavoda. Realizacijom navedenog projekta stećci su sačuvani od uništenja te su isti pristupačniji javnosti u cilju promocije ovog vida kulturnog naslijeđa.

Foto: A. Mutapčić, radovi na izmještanju stećaka

---

¹⁶Izveštaj sa terena 4. 7. 2015. godine.

Zavod je uradio projekat „Stećci Tuzlanskog kantona“. Dokumentovanje i terensko istraživanje stećaka trajalo je dvije godine 2016. i 2017. godine. Terenskim obilaskom nekropola sa stećcima, evidentirali smo, fotografisali i dokumentovali trenutno stanje stećaka na terenu, njihove dimenzije, motive, oblike i pismo. Kao rezultat projekta urađeni su izložbeni panoi, afiše i katalog. Cilj istraživanja je bio utvrditi brojno stanje i očuvanost, motive, oblike stećaka kao i mogućnosti njihove zaštite i promocije na području Tuzlanskog kantona. Prilikom terenskog istraživanja utvrđeno je da je veliki broj stećaka zarastao u rastinje, prevrnuti, utonuli u zemlju ili razbijeni.

Po završetku terenskog dokumentovanja projekat je također podrazumjevaao i prezentacije i izložbe po osnovnim i srednjim školama. Projekat „*Stećci Tuzlanskog kantona*“ ima za cilj da među učeničkom populacijom Tuzlanskog kantona podigne svijest i obogati spoznaju o stećcima kao najznačajnijem dobru našeg srednjovjekovnog naslijeđa. Učenicima i nastavnom osoblju škola koje smo posjećivali željeli smo ukazati na značaj stećaka kao dijela baštine Bosne i Hercegovine, regiona, ali i svijeta, s posebnim osvrtom na nekropolu sa stećcima na lokalitetu Olovci/Kuman, općina Kladanj, koja se nalazi na Listi svjetske kulturne baštine UNESCO-a.

Projekat Stećci Tuzlanskog kantona podržali su Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta TK. Finansijsku podršku navedenom projektu pružilo je Ministarstvo civilnih poslova BiH.

Prilikom Terenskim istraživanjem naselja Noćajevići, općina Kladanj evidentirali smo nekoliko lokaliteta sa nekropolama stećaka kao što su: Lokaliteti Mladež I, Mladež II, Djevojka, Toluša/Toliša. Isto tako, uvidjeli smo da se na ovom prostoru, bar prema postojećim oznakama nalaze minsko-eksplozivna sredstva. Ono što je posebno skrenulo pažnju jeste nekropola stećaka na lokalitetu Toluša ili Toliša koja je također označena kao minirana površina. Nekropola je evidentirana u Elaboratu “Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Kladanj”, iz 1990. godine i tada je brojala 48 stećaka. Tokom rata 1992-1995. godine kroz ovu nekropolu iskopani su rovovi. Danas nekropola ima relativno dobro očuvane sljemenjake i veći broj stubova, od kojih tri stuba svojom veličinom dominiraju nekropolom.

Radi daljeg istraživanja same nekropole kao i publikovanje istakli smo potrebu da se ovaj lokalitet što prije stavi kao prioritet za čišćenje od minsko-eksplozivnih sredstava. Radi rješavanja ovog problema, 09.02.2017. godine, održali smo sastanak u općini Kladanj. Na sastanku su sudjelovali tim Zavoda, direktor Kantonalnoj upravi civilne zaštite Tuzla i načelnik općine Kladanj.

Tema sastanka je bila pomenuta nekropola, odnosno, mogućnosti i načini deminiranja.

Uz saradnju sa Kantonalnom upravom civilne zaštite Tuzla, općinom Kladanj i BH MAC-om 2017. godine urađen je projekat deminiranja a već tokom 2018. godine parcela je očišćena od minsko-eksplozivnih sredstava. U toku je izrada projekta uređenja nekropole.

Foto: M. Kovacevic, nekropola sa stećcima, Noćajevići

Zavod je u saradnji sa Institutom za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu uradio projekat pod nazivom „Sanacija, restauracija i konzervacija lokaliteta nekropole sa stećcima Stare kuće, Donje Breške, Tuzla“. Nekropola sa stećcima nalazi se na lokalitetu Stare kuće, u naselju Donje Breške, zaselak Nikolići. Nekropola je nacionalnim spomenikom proglašena 2010. godine i tom prilikom je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika registrovala 23 stećka.

Sanacija, restauracija i konzervacija lokaliteta nekropole sa stećcima koja ima status nacionalnog spomenika BiH je bila prijeko potrebna, ona je ujedno bila i na tentativnoj listi UNESCO-a, ali zbog lošeg stanja u kome se nalazila nije uvrštena u konačnici na prestižnu listu svjetske kulturne baštine. Osnovni cilj projekta je obezbjediti pristup nekropoli, kada je riječ o postavljanju putne signalizacije sa informacijom da se u blizini nalazi nekropola sa stećcima sa statusom nacionalnog spomenika, čišćenja nekropole, koje uključuju čišćenje i uređenje nekropole kako bi se utvrdio tačan broj stećaka, njihove dimenzije, položaj i identificiranje ukrasa na stećcima, čišćenje kamenih

ploha, ispravljanje stećaka, injektiranje i saniranje pukotina na stećku, nasipanje drenažnog šljunka radi formiranja drenažnog sistema oko stećka, premazivanje stećaka hidrofobnom zaštitom, odvoz otpadnog materijala sa lokaliteta na deponiju.

Imajući u vidu lokaciju nekropole, kada je riječ o blizini samom gradu Tuzli, može se reći da realizacijom ovog projekta bili bi stvoreni uslovi za njenu dalju zaštitu, ali i promociju. U konačnici, u realizaciji projekata sanacije i konzervacije lokaliteta nekropole sa stećcima poslužiti će kao temelj za edukaciju, podizanje svijesti učenika i lokalne zajednice kao vladinih i nevladinih organizacija, stvaranje odgovornosti, zaštite naslijeđa, značaj stećaka, novih spoznaja i trajnijeg znanja.

Realizacija projekta za koji je finansiska sredstva obezbijedila Općina Tuzla treba biti započeta u proljeće 2019. godine.

Foto: M. Kovacevic, nekropola sa stećcima, lok. Stare kuće, Breške

ZAKLJUČAK

Zaštita kulturnog naslijeđa je jedan od primarnih zadataka zajednice, društva, naroda i države. Kulturno-historijsko naslijeđe je dokument naše historije i od neprocjenjive je važnosti a da bi smo je sačuvali potrebna je odgovarajuća zaštita, obnova i prezentacija.

Veliki broj dobara naslijeđa je nepovratno nestao, a upravo nestankom takvog blaga, gubimo dio svoje prošlosti, načina života, običaja, događaja, ličnosti. Kulturno-historijsko naslijeđe ima presudnu ulogu u očuvanju identiteta naroda i države.

Ugrožavanju kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa pridonijeli su: ratna razaranja, nebriga i neodržavanje, nedostatna financijska sredstva, neriješeni imovinsko-pravni odnosi, nepoštivanje zakonskih propisa i neprimjenjivanje sankcija, nedovoljna svijest o vrijednosti baštine. Posebno treba naglasiti da je osim ljudski i materijalnih gubitaka, veliki broj spomenika kulture uništen je tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Mnogi spomenici uništeni tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu bili su dio svjetske kulturne baštine. Zbog toga, je primarni cilj zaštititi postojeće kulturno-historijske spomenike, pošto je u svim društvima najznačajnija komponenta jednog društva, a time i države upravo kulturno-historijsko naslijeđe.

Institucije kulture bi trebale raditi u koordiniranim akcijama zaštite kulturno-historijskog naslijeđa, ali uz veliku pomoć cijelog društva, a posebno državnih organa. Zbog toga treba podsticati svijest građana, educirati građane, društvenu zajednicu, o značaju zaštite i očuvanja kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa.

Isto važi i za stećke kao značajnog kulturno-historijskog naslijeđa. Činjenica je da je veliki broj nekropola sa stećcima nepovratno nestao, što se moglo uvidjeti na osnovu terenskog istraživanja. Veliki broj stećaka je premješten na drugu lokaciju a za koje radnje nepostoji dokumentacija ili projekat izmještanja. Također, nepostoji, kako na državnom tako i na kantonalnom nivou, jedinstveni registar nekropola sa stećcima u poslijeratnom periodu.

Da bi se stećci ali i sva ostala dobra kulturno-historijskog naslijeđa zaštitili od daljnjeg uništavanja i potpunog nestanka, molimo lokalne zajednice, vladine i nevladine organizacije, istraživače i sve one koji mogu pomoći da sačuvamo naše kulturno-historijska dobra.

LITERATURA

- Šefik Bešliagić, Stećci Katološko-topografski pregled, Veselin Masleša, Sarajevo, 1971.
- Šefik Bešliagić, O stećcima u okolini Kalesije, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VIII, Tuzla, 1970.
- Šefik Bešliagić, Nekoliko novopronađenih natpisa na stećcima, Glasnik zemaljskog muzeja, XIV, 1959.

- Šefik Bešliagić, Novopronađeni natpis na stećku u Gornjoj Međedi kod Gradačca, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga XI, Tuzla, 1975.
- Ćiro Truhelka, Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, Glasnik zemaljskog muzeja, III, 1895.
- Marko Vego, Novi i revidirani srednjovjekovni natpisi iz Bosne, Naše starine XIV-XV, Sarajevo 1981.
- Drago Vidović, Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici u okolini Zvornika, Naše starine III, 1956.
- T. Dragičević i V. Vuletić-Vukosavić, Starobosanski natpisi u Kalesiji, GZM, Sarajevo, 1891.
- Milica Baum, Nekolikih interesantnih stećaka sa područja istočne Bosne, Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne, II, Tuzla, 1958.
- Samir Halilović, Mujo Zulić, Kalesija – crtice iz kulturnohistorijske prošlosti, „BZK Preporod“ Kalesija, Tojšići, 2003.
- Seudin Muratović, Zehudin Maslić, Stećci na području općine Živinice, Živinice, 2008.
- Samir Halilović, Uređenje nekropole stećaka na području Kalesije” Baština sjeveroistočne Bosne, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, broj 1., JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010.
- Rusmir Djedović, Almira Bećirović, Novootkrivena nekropola stećaka u okolini Tuzle, Baština sjeveroistočne Bosne, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, broj 1., JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010
- Munisa Kovačević, Nekropole sa stećcima na području Tuzlanskog kantona, Baština sjeveroistočne Bosne broj 9, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2017.
- Munisa Kovačević, Mogućnost izmještanja stećaka u Topličkom polju, Baština sjeveroistočne Bosne broj 2, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2010.
- Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom 2, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1988.
- Elaborat Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Kladanj, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Kladanj, 1990.

- Munisa Kovačević, Katalog, Stećci Tuzlanskog kantona, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla 2016.
- Studija Kulturno-istorijsko i prirodno naslijeđe opštine Živinice, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 1987.
- Izvještaji sa terena / arhiva Zavoda

STATE OF NECROPOLIS WITH OLD TOMBS (STECAK) IN THE AREA OF TUZLA CANTON

Abstract: *Based on documentation and field research from 2016 and 2018, 185 necropolises and old tombs were recorded in the Tuzla Canton area with a total of 1509 tombstones.*

The current state of preservation of old tombstones is at a very low level both in the Tuzla Canton area and throughout Bosnia and Herzegovina. Field research has found that a large number of necropolises with old tombstones are in poor condition. It has also been established that a certain number of necropolises that were documented even before the aggression on Bosnia and Herzegovina in 1992-1995 are no longer present today or that today some necropolises have much less old tombstones. Destruction, relocation of tombstones and their use as building materials is still a practice. Many tombstones are often unreasonably moved from the original location, with partly lost ambient value and partly authenticity..

Keywords: *necropolis, stećci, heritage, national monument, Tuzla Canton*